

Артур Фесенко, к. і. н.

Вікторія Чорна

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Україна

МІГРАЦІЙНІ НАМІРИ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІЧЕНОЇ МОЛОДІ ЯК ФАКТОР РУЙНУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА ПЕРЕШКОДА СТАЛОМУ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Artur Fesenko, PhD in History

Viktoriia Chorna

Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine

MIGRATION INTENTIONS OF EDUCATED UKRAINIAN YOUTH AS THE FACTOR OF LABOR POTENTIAL DESTRUCTION AND THE OBSTACLE FOR STABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

This article analyzes migration intentions of educated Ukrainian youth, the acute problem of nowadays. The authors believe that considering current state of affairs in the field of youth employment, crisis character of the Ukrainian economy, falling social standards, political instability and insecurity, the problem of migration and strengthening of emigration intentions of youth will not lose its relevance in the nearest future; in particular there is a threat of destruction to labor potential and human capital. It was outlined, that situation requires changing of state migration policy, its shift from «open gateways» into motivation to return labor, primarily intellectual, resources to Ukraine.

Key words: youth, labor migration, migration processes, migration intentions, labor potential.

Актуальність теми. Трудоміграційні процеси на рубежі ХХ – ХХІ століть набувають небачених раніше масштабів, все більше втягуючи у свою орбіту молодь – найбільш мобільну та потенційно продуктивну силу суспільства. Виїзд за кордон з метою навчання і професійної підготовки, як різновид інтелектуальної міжнародної міграції стає невід’ємною характеристикою сучасності. Сама наявність диплому про вищу освіту вже є потужним чинником подальшої еміграції молодого спеціаліста, оскільки підвищує шанси як професійної реалізації взагалі, так і професійної інтеграції у «приймаюче співтовариство».

В Україні протягом багатьох років спостерігається посилення тенденцій зростання виїзду за кордон молоді, зокрема студентів і випускників ВНЗ різних спеціальностей, формування в них відповідних настанов, намірів, орієнтацій.

Причому специфікою української молодіжної трудової міграції є те, що потужні потоки «заробітчанства» сформувалися в умовах низької заробітної плати в зареєстрованому секторі економіки, підвищеного рівня безробіття та вимушеної неповної зайнятості, поширення бідності та високого рівня маєтного розшарування населення, значного розриву у рівнях оплати праці в Україні і зарубіжних країнах, а в останні два з половиною роки – ще й під впливом комплексу загроз, які сформувалися в контексті військового конфлікту.

Не випадково Україна вже давно фігурує у складі світової міграційної системи як країна-донор робочої сили, а у структурі робочої сили самої України сформувався величезний контингент осіб, для яких трудова міграція є основним видом зайнятості й першорядним джерелом доходів.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Трудова міграція української молоді є предметом досліджень таких вітчизняних вчених, як М. Касьянова, Е. Лібанова, І. Майданік, О. Малиновська. І. Мостова, Н. Пархоменко, І. Прибиткова, О. Позняк, Г. Щерба, В. Чорна та інші. Проблеми міграційних намірів молоді у своїх працях висвітлюють О. Балакірева, О. Блинова, К. Коперсак, Д. Мельничук, А. Смалійчук та ін., але таких досліджень порівняно менше. Відтак, огляд останніх

досліджень та публікацій дає можливість стверджувати, що міграційна проблематика молоді, зокрема у царині міграційних намірів та орієнтацій, їхнього впливу на перспективи розвитку країни потребує подальших досліджень. Це й зумовлює актуальність даної розвідки.

Мета статті – порушення проблеми міграційних намірів української студентської молоді, небажаних та небезпечних під кутом зору перспектив суспільно-економічного розвитку України, її трудового потенціалу.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сьогодні питання міграції студентської молоді з України постає не лише з особливою наочністю, але і з неабиякою гостротою. Зрозуміло, що трудова мобільність є неодмінною рисою сучасного світу, але на теренах України все більше можна спостерігати неабиякі масштаби відпливу не лише традиційної робочої сили, а саме висококваліфікованих спеціалістів – як теперішніх, так і майбутніх, зміцнення трудовіміграційних намірів даної верстви населення, причини чого кореняться, як вже було зазначено, не стільки у загальних трендах глобалізованого світу, скільки у тій соціально-економічній та суспільно-політичній ситуації, що нині притаманна Україні.

В теоретико-методологічному плані слід відзначити, що все більшою популярністю у сучасних вчених, що вивчають міграційні процеси, викликає концепція «pull/push» (*тяжіння – виштовхування, англ.*) авторства Г. Джерома та Є. Лі. За цією концепцією, для того щоб люди захотіли змінити звичне для них середовище, місце проживання, необхідні умови, що змусять переселитися в інші країни. Такі умови можна поділити на три основні типи: виштовхування, тяжіння та шляхи міграції. Згідно концепції до першого типу умов відносять країни еміграції, в яких особливу роль виділяють «виштовхуючим» факторам, як визначних в міграційних рухах. В країнах імміграції, навпаки, подібна роль відводиться «факторам що привертають», а виштовхування пов'язано з незадовільними або тяжкими умовами існування індивіда в його рідних місцях. Виштовхування значних мас людей, пов'язано передусім з поважними соціальними потрясіннями (міжнародні конфлікти, диктатура, війни), економічними кризами та стихійними лихами. Другий тип представлений «тяжінням» як сукупністю привабливих рис або умов для проживання в інших місцях. Шляхи міграції включають в себе доступність потрапляння мігранта в інше середовище, наявність або відсутність бар'єрів на шляху, інформацію, фінансові та мовні можливості.¹

На даний час дослідники, які займаються вивченням міжнародної студентської мобільності, дійшли згоди щодо загального напрямку руху основної частки інтернаціонально мобільних студентів та вчених: з менш багатих країн з надлишком трудової сили – у багатші з її дефіцитом, з країн більш периферійних в структурі ринку інформаційного виробництва – у менш периферійні. Останнє, на превеликий жаль, саме й торкається України, її трудового потенціалу.

Якщо узяти проблему формування міграційних намірів українських молодих спеціалістів як випускників ВНЗ, то насамперед йдеться про ситуацію на ринку освіти та його взаємодію з ринком праці молодих спеціалістів. Протягом останніх десятиліть ринкових перетворень в Україні студенти-старшокурсники та випускники стикаються з низкою проблем (і це вже давно стало звичним явищем): неактуальність обраної професії на ринку праці, низька конкурентоспроможність та брак самих робочих місць й, відтак, реальна загроза опинитися без роботи, неофіційний характер працевлаштування (незарєстровані трудові відносини з роботодавцями), зокрема у «тіньовому бізнесі», що тягне за собою виконання роботи не за одержаним фахом, відсутність належних умов праці, соціальної захищеності, ризик поразки у трудових правах. Відзначимо також, що сам теперішній тренд масового здобуття вищої освіти, ажіотажний попит молоді (та її батьків) на певні спеціальності під впливом уявлень про «моду» і «престижність» також створюють передумови для загострення окресленої проблеми.

Загалом, йдеться про той стан речей, який відчутно заважає сучасній молоді не лише заробляти на життя, але й повноцінно реалізувати себе.

До того ж, у молоді швидко зростає прагматизація ціннісних орієнтацій у царині трудової діяльності в цілому: за останні два десятиліття праця, трудова діяльність, зайнятість розглядаються здебільшого як засіб задоволення матеріальних чи якихось інших особистісних потреб, а не, як наприклад, сфера служіння рідній країні, прагнення до здійснення особистого внеску в її розвиток.

¹ Пархоменко, Н. (2014). Особливості інтелектуальної міграції з України в добу незалежності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство, вип. 1, 72-74.*

Це є яскравим свідченням загального «зсуву» системи цінностей з колективістичних на індивідуалістичні, що є прямим наслідком ринкових перетворень останніх двох десятиліть. Так, за даними дослідження «Ціннісні орієнтації населення-2008», проведеного Центром «Соціальний моніторинг» та Українським інститутом соціальних досліджень, видно, що в їхній структурі переважають особисті пріоритети: сім'я, друзі, житлові умови, робота, власне здоров'я.¹ Стосовно ж праці маємо такі позиції (дані досліджень кінця 1990-х – початку 2000-х рр.): для 92% опитаних молодих респондентів важливою є «висока оплата праці», для 79% – «цікава робота» і лише для 28% – «суспільна значущість праці»¹. Нині ситуація в плані подальшої примітивізації ціннісних орієнтацій стосовно праці є ще більш показовою: за даними опитування 2015 року (дослідження «Молодь України-2015», проведеного GfK Ukraine, на замовлення Міністерства молоді та спорту України), для працюючої молоді найважливішим у роботі є хороша оплата праці – так вважає 84 % працюючих респондентів, і лише 35% опитаних відзначили у якості мотиву «цікавість роботи», а ще 24 % – «можливість чогось досягти».²

Нарешті, важливим джерелом формування трудовіміграційних намірів молоді також є сформована в умовах комерціалізації освіти орієнтація на повернення витрачених коштів, природність та актуальність якого за сучасних умов не викликає жодних питань.

Не дивно, що масштаби поширеності окреслених проблем та ціннісних орієнтацій спонукає молодь до вироблення таких професійно-трудова стратегій, важливою складовою яких є трудова еміграція, в тому числі безповоротна. У статті А. В. Смайлічук виділяється кілька варіацій таких стратегій міграційно-професійної поведінки українських студентів (на прикладі тих, хто навчаються за кордоном за такими популярними нині в Україні програмами навчання, стажування, обміну студентами та ін.):

- українська стратегія – націленість на постійне мешкання і постійну роботу на Батьківщині;
- проукраїнська проміжна стратегія – постійне проживання в Україні з можливістю контрактної зайнятості за кордоном;
- проміграційна (в оригіналі у автора статті – «прозахідна») проміжна стратегія – постійне проживання за кордоном з можливістю тимчасової роботи або коротких професійних поїздок до України;
- еміграційна стратегія – постійне проживання і робота за кордоном.³

Все це не може не насторожувати, адже йдеться про трудовий потенціал, людський капітал країни, що мав би бути ключовим фактором її сталого прогресивного розвитку, як це має місце в економічно та соціально розвинених країнах світу. Зрозуміло, що молоді трудові емігранти у як раз найбільш продуктивний період свого життя не беруть жодної участі у створенні національного доходу чи наповненні бюджету країни та фондів соціального призначення, не говорячи вже про застосування своїх креативних здібностей.

В демографічному ж плані відтік молоді за кордон не лише сприяє формуванню негативного міграційного сальдо, але й, наприклад, завдає удару по показникам шлюбності, підриває сімейні стосунки, породжує проблему соціалізації «дітей заробітчанин» тощо. «Мігрантський» спосіб життя, як зазначають вітчизняні соціологи та демографи, призводить до руйнації українських молодих сімей. Дійсно, ще ніколи в Україні так гостро не стояла проблема соціального сирітства: нині понад 200 тис. дітей «заробітчанин» позбавлені батьківського піклування. Опитування, проведене в лютому 2009 р., показує, що 54,55 % опитаних залишали дітей в Україні, коли їхали на заробітки за кордон: серед них 32,05 % – дітей віком 1-3 роки; 20,51 % – віком 7-12 років; 21,79 % – дітей, що їм 13-15 років.⁴ Як результат – в Україні виросло перше покоління дітей трудових мігрантів, позбавлене батьківської уваги, натомість забезпечуване грошовими переказами з-за кордону.

За статистичними даними, значну частку (близько 40%) українських трудових мігрантів

¹ Блінова, О.С. (2010). Працевлаштування за кордоном у системі цінностей студентської молоді України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, Т. XII, Ч.3, 36-43.

² Молодь України-2015.

<https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf>.

³ Смайлічук, А.В. (2012). Еміграція студентської молоді та її вплив на людський капітал України. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, 2, 160-164.

⁴ Щерба, Г. (2014). Еміграція молоді з України як індикатор соціального сирітства дітей мігрантів. *Українознавчий альманах, вип. 15*, 192-194.

складають особи віком 20-34 роки.¹ А з результатів соціологічних опитувань, проведених у 2012 та у 2015 роках відомим міжнародним кадровим порталом HeadHunter, можна з'ясувати поширеність трудовіграційних намірів цієї соціально-демографічної групи. Так, за даними опитування 2012 року, 48 % респондентів (майже половина) має серйозні наміри виїхати з України, і ще 43 % зізналися, що іноді розглядають можливість пошуку роботи за кордоном, 5% респондентів хочуть використовувати навчання за кордоном для того, щоб залишитися там працювати; лише 4 % не планують виїжджати з України. Переважна більшість респондентів (72 %) вважає, що головна причина виїзду молоді на роботу за кордон – відсутність гарного майбутнього для себе і своєї сім'ї в Україні, 44 % вказали причиною потенційної міграції низький рівень оплати праці, 41% вважає, що в Україні відсутні умови для повноцінної реалізації професійних якостей. Нарешті, нестабільна політична ситуація є причиною формування міграційних намірів для 34 % респондентів. Найпопулярнішими для трудової міграції є розвинені західні країни: країни Європи (63 %), США й Канада (42 %).² Зауважимо, що ці результати одержано під час опитування, проведеного у відносно благополучному для України у соціально-економічному та політичному плані 2012 році.

Ще більш знаковими є результати опитування 2015 року: виявляється, що кожен п'ятий рішуче налаштований залишити Батьківщину; звичайно, що більшість людей, які налаштовані емігрувати, – це молодь. Отримуючи відповіді на запитання: «Чому українці їдуть працювати за кордон?», портал отримав такі результати: 72 % респондентів не бачать свого майбутнього та майбутнього своєї сім'ї в Україні; 61 % вважають важкою економічну ситуацію; 60 % стверджують, що в Україні низькі зарплати; 55 % вважають, що в Україні нестабільна політична ситуація; 40 % стверджують, що за кордоном можна добре заробляти, навіть виконуючи не завжди престижну роботу, і ще стільки ж дали відповідь, що в Україні є проблеми з відчуттям власну безпеку. Нарешті, одержав пропозицію про роботу, більше половини опитаних погодяться, за умов, що роботодавець запропонує гарні фінансові та кар'єрні можливості, а третина прийме таку пропозицію, якщо буде можливість вивезти свою сім'ю.³

Вимушений характер міграційних намірів (як такий, що сформовано під впливом несприятливих умов на батьківщині) ілюструють також наступні дані соціологічного дослідження, проведеного О. Є. Блиновою: опитані нею студенти досить стримано оцінюють роботу за кордоном з позицій, наприклад шансів «бути поважною людиною» (лише 4,7%), «підвищити свій соціальний статус» (18,8 %), «найповніше самореалізуватися» (17,7%). Тобто, молоді люди мають реалістичне уявлення про те, що найчастіше людина їде за кордон саме з метою заробітку, якого їй не вистачає на батьківщині. Причому, за результатами даного дослідження, самі молоді люди переважною більшістю (79,1 %) негативно оцінюють суспільні наслідки трудової еміграції свого покоління, відповідаючи на відповідне питання анкети, що це «погано, оскільки їдуть молоді, працездатні і талановиті».⁴

Тому важливою складовою політики України щодо трудової міграції має бути заохочення повернення заробітчанин, сприяння їх реінтеграції, для чого, як зазначають М. М. Касянова та А. І. Тютюннікова, варто розробити державну та місцеві (для регіонів, охоплених інтенсивними заробітчанськими еміграціями) програми заходів, спрямованих на заохочення повернення мігрантів на батьківщину, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу, у т.ч. за рахунок коштів, зароблених громадянами за кордоном; також до розробки програм повернення та реінтеграції залучати країни-реципієнти української робочої сили.⁵

Таким чином, враховуючи стан справ у сфері молодіжної зайнятості, кризовий характер економіки, падіння рівня життя населення, політичну нестабільність і, як результат, істотну невпевненість у завтрашньому дні, можна стверджувати, що проблема міграції та зміцнення міграційних намірів освіченої молоді найближчим часом не втратить своєї актуальності.

¹ Мельничук, Д.П. (2009). Міграційні наміри студентської молоді та їх вплив на мотиваційну складову людського капіталу України. *Демографія та соціальна економіка*, 1, 116-124.

² Майже половина молодих українців хоче працювати за кордоном. <<http://tyzhden.ua/News/65946>>.

³ Дилема молоді: бути чи не бути в Україні. <<http://ua.112.ua/mnenie/dylema-molodi-buty-chy-ne-buty-v-ukraini-291966.html>>.

⁴ Блинова, О.Є. (2012). Ставлення до самореалізації за кордоном студентів різних регіонів України. *Психологічні перспективи*, вип. 19, 38-48.

⁵ Касянова, М.М., Тютюннікова, А.І. (2013). Зовнішня трудова міграція українців до країн ЄС. *Історичні і політологічні дослідження*, 4, 324-332.

Висновки. Українській державі лід серйозно замислитися над порушеною у статті проблематикою, яка свідчить не тільки про вимивання «людського капіталу», але й про демотиваційний стан свідомості підростаючого покоління щодо його участі у вітчизняному суспільному виробництві та громадському житті Батьківщини. Міграційні наміри і сподівання, нехай навіть спочатку й примарні та нездійсненні, є свідченням рівня громадянської недовіри, а для суспільного виробництва – ступеня демотивації суспільно-корисної праці.

Як загальний негативний наслідок – держава, молоді громадяни якої втратили віру у майбутнє та перебувають у «стані пакування валіз», навряд чи матиме шанси сталого економічного та прогресивного суспільного розвитку, натомість опиняється під загрозою втрати економічного та політичного суверенітету, загрози її національній безпеці, що особливо небезпечно в умовах глибокої демографічної кризи останніх десятиліть.

Окреслена у статті ситуація з молодіжною міграцією та міграційним потенціалом вимагає зміни державної міграційної політики, її переорієнтації з «відкриття шлюзів» на мотивування повернення трудових, насамперед інтелектуальних ресурсів до України, а також здатної нівелювати небажані міграційні наміри молоді як теперішньої та майбутньої інтелектуальної еліти. Але забезпечення гнучких міграційно-поворотних орієнтацій нинішніх студентів, повернення до України молодих заробітчанин можливо лише за певних умов, що стосуються, перш за все, реалізації професійних можливостей на Батьківщині, що, в свою чергу, не є можливим без кардинального поліпшення соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в Україні.

References:

1. Blynova, O. Je. (2010). Pracevlashtuvannja za kordonom u systemi cinnostej students'koi' molodi Ukraïny [Employment abroad in the value system of Ukrainian students]. *Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psihologii'*: zb. nauk. prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïny [Problems of general and educational psychology: Coll. of scientif. works of the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk, NAPS of Ukraine.]. Kyiv, Vol. XII, Ch.3, 36-43. [in Ukrainian].
2. Blynova, O. Je. (2012). Stavlennja do samorealizacii' za kordonom studentiv riznyh regioniv Ukraïny [Attitudes to abroad self-fulfillment of students from different regions of Ukraine]. *Psychologichni perspektyvy, iss. 19* [Psychological perspectives], 38-48. [in Ukrainian].
3. Dylema molodi: buty chy ne buty v Ukraïni [The dilemma of young people: to be or not to be in Ukraine]. <<http://ua.112.ua/mnenie/dylema-molodi-buty-chy-ne-buty-v-ukraini-291966.html>>. [in Ukrainian].
4. Majzhe polovyna molodyh ukrai'nciv hoche pracjuvaty za kordonom [Almost half of young Ukrainian wants to work abroad]. <<http://tyzhden.ua/News/65946>>. [in Ukrainian].
5. Mel'nychuk, D.P. (2009). Migracijni namiry students'koi' molodi ta i'h vplyv na motyvacijnu skladovu ljuds'kogo kapitalu Ukraïny [Migration intentions of students and their impact on the motivational component of human capital in Ukraine]. *Demografija ta social'na ekonomika, 1* [Demography and social economics], 116-124. [in Ukrainian].
6. Molod' Ukraïny-2015 [Ukraine Youth 2015]. <https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content/UA/Molod_Ukraine_2015_UA.pdf>. [in Ukrainian].
7. Kasjanova, M.M., Tjutjunnikova, A.I. (2013). Zovnishnja trudova migracija ukrai'nciv do kraïn JeS [External labor migration of Ukrainians to the EU]. *Istorychni i politologichni doslidzhennja, 4* [Historical and political research], 324-332. [in Ukrainian].
8. Parhomenko, N. (2014). Osoblyvosti intelektual'noi' migracii' z Ukraïny v dobu nezalezhnosti [Features of intellectual migration from Ukraine in the period of independence]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukraïnoznavstvo, Vyp. 1* [Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. Ukrainian Studies, Vol. 1], 72-74. [in Ukrainian].
9. Smalijchuk, A.V. (2012). Emigracija students'koi' molodi ta i'i' vplyv na ljuds'kyj kapital Ukraïny [Emigration of students and its impact on the human capital of Ukraine]. *Social'no-trudovi vidnosyny: teorija ta praktyka: zb. nauk. pr.* [Labor Relations: Theory and Practice: Coll. of scientif. works.]. – Kyiv: KNEU, No. 2, 160-164. [in Ukrainian].
10. Shherba, G. (2014). Emigracija molodi z Ukraïny jak indyikator social'nogo syrytstva ditej migrantiv [Emigration of young people from Ukraine as an indicator of social orphanage of migrants children]. *Ukraïnoznavchij al'manah, iss. 15* [Ukrainian studies Almanac], 192-194. [in Ukrainian].